

УДК 911.3:314.7(477.82)

С. О. Пугач – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Волинського національного університету імені Лесі Українки;

В. Й. Лажнік – кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки

Особливості міграцій населення Волинської області у 1990–2010 рр.

*Роботу виконано на кафедрі географії
ВНУ ім. Лесі Українки*

Проаналізовано основні показники міграцій населення Волинської області протягом 1990–2010 рр. Охарактеризовано територіальні особливості перебігу міграційних процесів усередині області в розрізі адміністративних районів та міст обласного підпорядкування. За особливостями міграцій населення виділено три періоди: період різкого зменшення (1990–1994 рр.), період стагнації (1995–2003 рр.), період поступової активізації міграційних процесів (з 2004 р.).

Ключові слова: міграції населення, обсяг міграції, сальдо міграції, прибуття, вибуття.

Пугач С. А., Лажник В. И. Особенности миграций населения Волынской области в 1990–2010 гг.

Анализируются основные показатели миграции населения Волынской области на протяжении 1990–2010 гг. Характеризируются территориальные особенности миграционных процессов области в разрезе административных районов и городов областного подчинения. За особенностями миграций населения выделяется три периода: период резкого уменьшения (1990–1994 гг.), период стагнации (1995–2003 гг.), период постепенной активизации миграционных процессов (с 2004 г.).

Ключевые слова: миграции населения, валовая миграция, сальдо миграции, прибытие, выбытие.

Puhach S. O., Lazhnik V. Y. The Features of Population Migrations of the Volyn Region in the 1990–2010.

The basic indicators of population migrations of the Volyn region during 1990–2010 are analysed. The territorial features of migratory processes in the section of administrative districts and cities of regional submission are characterised. After the features of population migrations three periods are selected: the period of the sharp diminishing (1990–1994), the stagnation period (1995–2003), the period of gradual activation of migratory processes (since 2004).

Key words: population migration, gross migration, net migration, arrival, departure.

Постановка наукової проблеми та її значення. Міграція населення – це соціально-економічне явище, яке найкраще відображає розвиток суспільства та країни в цілому. Люди переміщувалися по території завжди, але спонукали їх до цього різні причини та настрої. Саме тому міграція населення може розглядатися з різних поглядів, залежно від причин та факторів, які змусили мігрантів залишити місце постійного проживання. Особливо важливим аспектом є регіональний аналіз міграційних процесів, оскільки навіть суміжні території можуть значно відрізнятися одна від одної. Саме тому тема дослідження вважається актуальною.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Питанням міграційних процесів населення Волинської області присвячено не так вже й багато праць. Загальний опис міграцій населення України (у т. ч. й Волинської області) здійснено у працях В. О. Джамана [1], С. О. Западнюк [2], О. А. Малиновської [5], С. І. Пирожкова [5], О. В. Позняка [3] та ін. Питанням міграцій населення Волинської області присвячені роботи А. М. Слащука [7], Н. І. Прищук [6], проте їхні дослідження стосуються переважно 1990-х років.

Мета дослідження – виявити територіальні й часові особливості, характерні й специфічні риси перебігу міграційних процесів населення на території Волинської області. Основне **завдання** дослідження – проаналізувати найважливіші показники міграцій населення у Волинській області та її адміністративно-територіальних одиницях за останні 20 років.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Міграційні процеси будь-якої території відзначаються неоднорідністю. Їм притаманні як загальні риси, так і специфічні закономірності.

За 1990–2010 рр. загальна чисельність населення Волинської області змінювалася порівняно мало. Абсолютний максимум спостерігався у 1994 р. (1080,7 тис. осіб), мінімум – у 2009 р. (1036,2 тис. осіб).

Внаслідок перевищення смертності над народжуваністю та виїзду над в'їздом спостерігається стійка тенденція до зменшення чисельності населення. Важливе місце у формуванні загальної чисельності населення належить міграційним процесам. Вони поряд із народжуваністю та смертністю визначають темпи загального приросту (скорочення) населення.

Динаміка темпів приросту (скорочення) чисельності населення Волинської області впродовж 1990–2010 рр. зазнавала значних змін (рис. 1). Протягом 1990–2003 рр. простежується стійка тенденція до зниження показників приросту населення. У 1994 р. позитивний приріст змінився на загальне зменшення кількості населення, абсолютний мінімум (близько –6 тис. осіб) характерний для 2003 р. Із 2003 р. спостерігається тенденція до зростання показника загального приросту населення. У 2008 р. область наблизилася до стану демографічної рівноваги та помітилася тенденція до певного зростання чисельності населення (2009–2010 рр.). Найнижчі показники спостерігалися у 2003 р., хоча найгірша соціально-економічна ситуація була у кінці 1990-х років, що пояснюється інерційністю демографічних процесів. Упродовж 1990–2010 рр. населення області щорічно зменшувалося у середньому приблизно на 1,5 тис. осіб, що загалом становило –31,3 тис. осіб.

Показники природного та міграційного приросту повторюють картину загального приросту населення. Середньорічні темпи приросту (зменшення) населення завдяки природному приросту становили –0,9 тис. осіб, а міграційному – –0,6 тис. осіб на рік. За 1990–2010 рр. населення Волинської області зменшилося на 18,7 тис. осіб внаслідок природного скорочення і на –12,5 тис. осіб через виїзд населення. Частка міграцій у загальному зменшенні населення становить 40,1 %, що свідчить про суттєвий вплив міграцій на демографічні процеси в області.

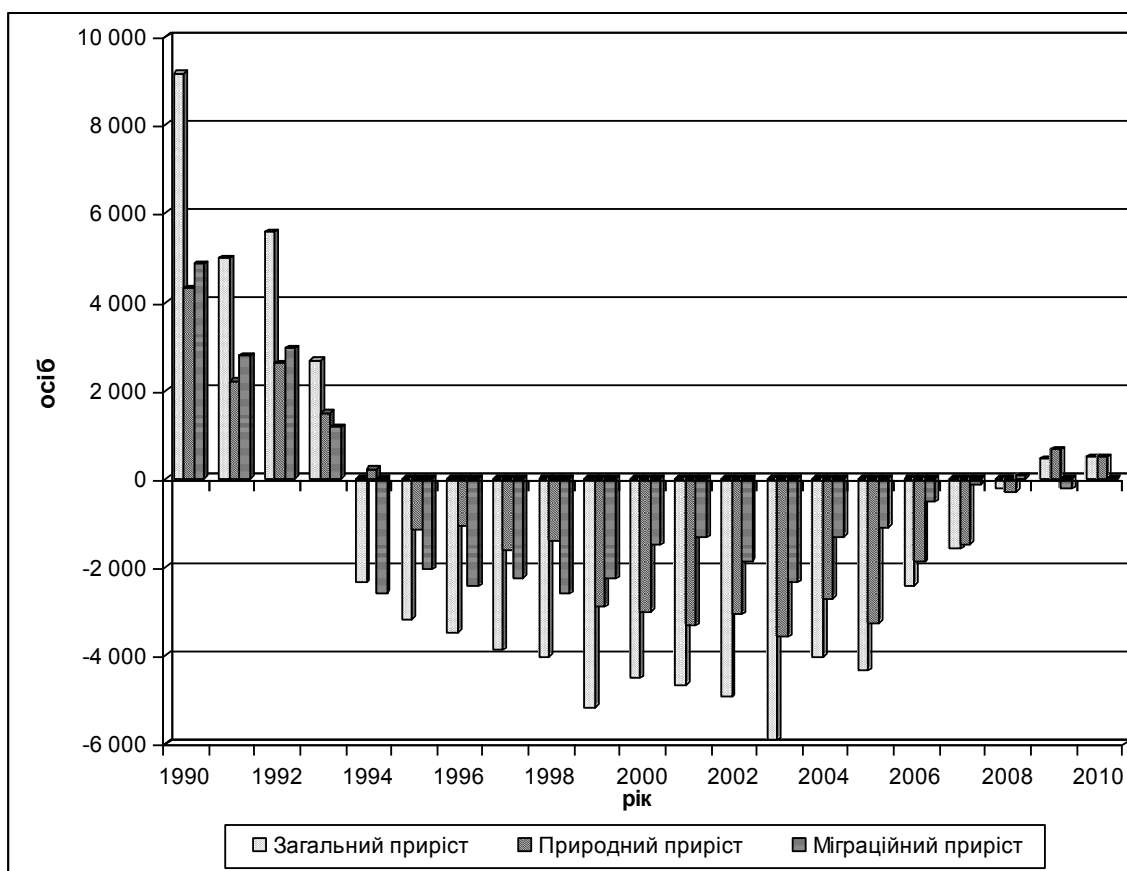

Рис. 1. Формування приросту населення Волинської області у 1990–2010 рр.

Найповніше характеризує міграційні процеси сальдо міграції результуюча показників прибуття та вибуття. Загалом для Волинської області за останні 20 років характерне загальне негативне сальдо міграції. До 1994 р. спостерігалася тенденція до зменшення показників. З 1994 р. сальдо міграції стає різко негативним та залишається таким до 2010 р. (крім 2008 р. – +78 осіб).

Порівняно із загальноукраїнськими даними, у Волинській області не спостерігається різке збільшення сальдо міграції на початку 1990-х років. Це зумовлено браком вільних робочих місць, надлишком власних трудових ресурсів.

Порівняння структури міграційного потоку у 1991 і 2010 рр. засвідчує значне збільшення частки внутрішньорегіональних міграцій із 48,2 до 68,2 %. У 13 разів зменшився відсоток міждержавних міграцій, частка міжрегіональних міграцій збільшилася на 8,8 % (рис. 2).

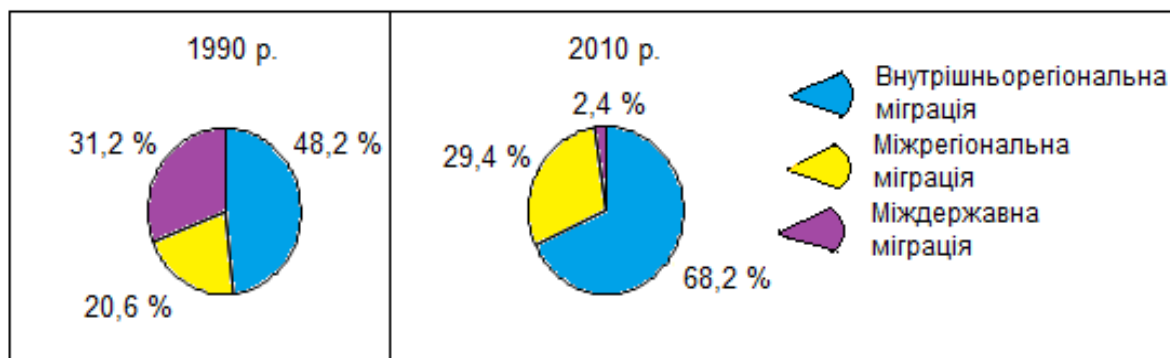

Рис. 2. Структура загального міграційного потоку населення Волинської області у 1990 і 2010 рр.

У структурі міграційних потоків найбільші зміни торкнулися міждержавних міграцій. Спостерігається стійка тенденція до зменшення абсолютних показників. За 1990–2010 рр. обсяг міграції зменшився на 96 % (21,9 тис. – у 1990 р., 0,9 тис. – у 2010 р.). Особливо стрімке падіння було на початку 1990-х років, за 1990–1995 рр. обсяг міждержавних міграцій Волинської області скоротився у 4,5 рази. Це пояснюється тим, що у минулому внутрішні міграції в межах СРСР із утворенням нових держав після 1991 р. стали зовнішніми, та все більше утруднюється міграційний обмін із країнами СНД (необхідність реєстрації, дозволів тощо). Сальдо міждержавної міграції до 1994 р. стрімко падало (особливо впродовж 1992–1994 рр.), а з 1998 р. – спостерігається стійка тенденція до його зростання.

Темпи міграційного приросту (скорочення) населення Волинської області зазнавали значних коливань як у часовому, так і у територіальному аспектах (рис. 3). Упродовж 1990–2010 рр. найінтенсивніше зростало населення Луцького, Ківерцівського, Ковельського, Володимир-Волинського районів та м. Володимира-Волинського, тобто територій, прилеглих до великих міст. До них у періоди загострення кризи емігрувала частина міських жителів. Найбільший міграційний відтік спостерігався із Маневицького, Любешівського, Любомльського, Камінь-Каширського, Старовижівського, Ратнівського районів (відсталі території північної частини області) та м. Нововолинська (найбільш депресивний промисловий центр Волинської області).

Часовий аналіз темпів міграційного приросту свідчить, що протягом 1990–1994 рр. відбувалося міграційне зростання чисельності населення міст обласного підпорядкування (за винятком м. Нововолинська) та адміністративних районів південної частини області (Володимир-Волинського, Горохівського, Іваничівського, Ківерцівського, Ковельського, Локачинського, Луцького, Рожищенського, Турійського районів). Райони північної частини області (Камінь-Каширський, Любешівський, Любомльський, Маневицький, Ратнівський, Старовижівський) далі втрачали населення, як і в попередні періоди. Така ситуація пояснюється інертністю міграційних процесів. Населення переїжджало до більш розвинених південних районів, хоча потреба у нових трудових ресурсах різко скоротилася. Впродовж 1990–1994 рр. темпи міграційного зростання населення більшості сільських адміністративних районів були найвищими порівняно із наступними періодами.

У 1995–2003 рр. населення інтенсивно залишало великі міста, натомість найшвидше зростали завдяки міграції прилеглі до них райони (Іваничівський, Ківерцівський, Ковельський). Це ще раз вказує на зміну напрямку міграційних потоків типу «село–місто» у періоди кризи. Для більшості сільських адміністративних районів темпи міграційного приросту населення дещо поступалися попередньому періоду. Для Маневицького району, який впродовж 1990–2010 рр. внаслідок негативного сальдо втратив найбільше населення серед усіх адміністративно-територіальних одиниць області (понад 5,3 тис. осіб), у 1995–2003 рр. темпи міграційного приросту (скорочення) були найвищими (у середньому –212 осіб на рік).

У 2004–2010 рр. ситуація із темпами міграційного приросту у великих містах змінюється на протилежну – зростання чисельності населення внаслідок міграцій. Для більшості районів характерні найнижчі показники міграційного приросту населення – зменшення населення за винятком Луцького району. Це було пов'язано із виходом української економіки із кризи та початком економічного росту. Полюсами економічного зростання були великі міста. Як наслідок, виникла потреба у трудових ресурсах, збільшилася пропозиція на ринку праці. Впродовж другої половини ХХ ст. основним постачальником робочої сили для міст залишалася сільська місцевість.

Аналіз динаміки міграційних процесів у Волинській області протягом 1990–2010 рр. дає підстави для виділення трьох періодів: I – період різкого зменшення (1990–1994 рр.); II – період стагнації (1995–2003 рр.); III – період поступової активізації міграційних процесів (із 2004 р.).

I період (1990–1994 рр.) збігається з падінням радянського режиму, ринковими трансформаціями економіки та початком соціально-економічної кризи українського суспільства.

Для відносних показників сальдо зовнішньої міграції Волинської області та України у 1990–1994 рр. спільною рисою є стрімкі темпи падіння. У Волинській області, як вже зазначалося вище, не було значного міграційного приросту населення на початку 1990-х років. Загалом темпи падіння сальдо зовнішньої міграції області були такими ж, як і в середньому по країні.

Абсолютні показники обсягу міграції зменшилися на 44,8 % (з 69 тис. осіб у 1990 р. до 38 тис. осіб – у 1994 р.), прибуття – на 51,09 % (з 36,9 до 17,8 тис. осіб), вибуття – на 36,6 % (з 32,1 до 20,3 тис. осіб відповідно).

Відбулося стрімке зменшення абсолютних показників загального сальдо міграцій (на 153,1 %) і у 1994 р. воно стало від'ємним (–2,5 тис. осіб), тобто кількість вибулих перевищила кількість прибулих. Причиною цьому стало загострення соціально-економічної кризи та вичерпання міграційного потоку українців із країн колишнього СРСР, що поверталися на етнічну батьківщину.

У **II період** (1995–2003 рр.) коефіцієнт загального сальдо міграції залишається різко негативним та коливається в межах –1,3 – –2,4 %, що виглядає дещо краще, ніж загальнодержавна ситуація. Серед причин масового виїзду населення із Волинської області були зупинка або неповне завантаження багатьох промислових підприємств, ліквідація колгоспів, поява масового безробіття (особливо у сільській місцевості). Населення змушене було шукати кращих умов життя за межами області.

Проте, починаючи із 2001 р., у цілому по Україні розпочинається покращення загальної міграційної ситуації. У Волинській області це сталося на два роки пізніше, що пояснюється периферійністю та значною віддаленістю області від головних центрів розвитку країни.

Абсолютні показники загального сальдо міграції були негативними і коливалися в межах –1,5 – –2,5 тис. осіб на рік. Абсолютний мінімум спостерігався у 1998 р. (–2592 особи). Кількість прибулих коливалася в межах 14–20 тис. осіб на рік, а вибулих – 16,5–21,5 тис. осіб. У 2003 р. спостерігався абсолютний мінімум за досліджуваний період загальних обсягів міграції (30,7 тис. осіб). Мінімальна міграційна активність населення Волинської області у 2003 р. зумовлена найнижчими темпами приросту населення (рис. 1), як міграційного, так і природного. Упродовж 2003 р. відбулося найбільше скорочення населення області за рік, що у поєднанні із кризою й зумовило найнижчу міграційну активність населення.

Другий період можна умовно поділити на дві частини: до 2000 р. – зростання, після 2000 р. – спадання. Покращення міграційної ситуації у першій частині пояснюється деяким підйомом економіки України у кінці 90-х рр. ХХ ст. і як результат – підвищення народжуваності, що, у свою чергу, вплинуло на загальні темпи приросту (скорочення) населення в області (рис. 1).

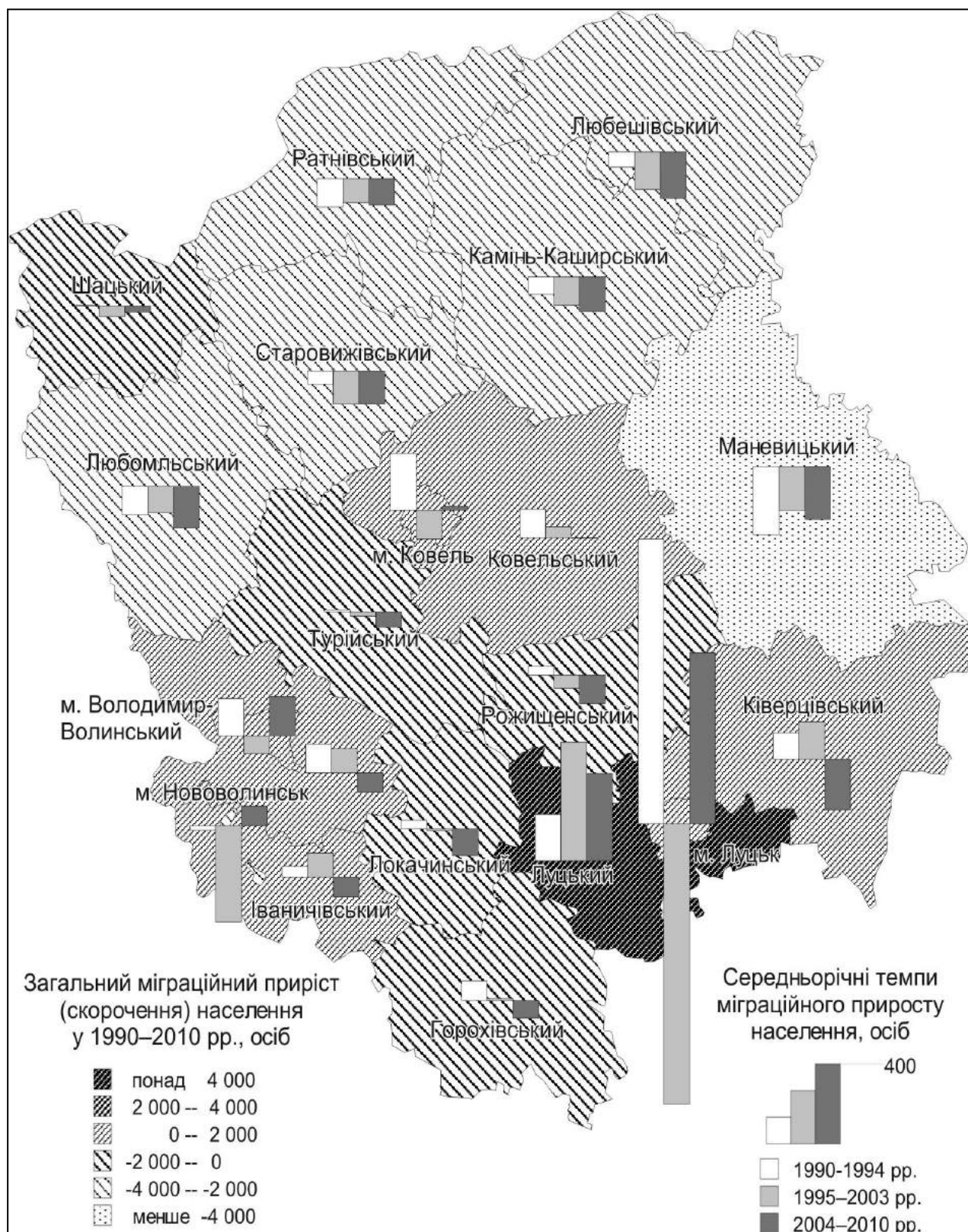

Рис. 3. Темпи міграційного приросту населення Волинської області у 1990–2010 рр.

За III період (2004–2010 рр.) зниження показників міграцій населення змінилося на зростання. Загальне сальдо міграції населення починає зростати і у 2008 р. (вперше з 1993 р.) стає додатним.

Проте, порівняно із загальноукраїнськими даними, ситуація в області виглядає гіршою. По-перше, процес зростання в Україні почався з 1999 р. (на два роки раніше, ніж у Волинській області). По-друге, відносні показники загального сальдо міграції у Волинській області були нижчими, ніж у середньому по Україні (–0,4 ‰ проти 0,2 ‰ у середньому по Україні). По-третє, загальне міграційне сальдо в Україні набуло додатних значень на три роки раніше, ніж у Волинській області (2005 р. – Україна, 2008 р. – Волинська область).

Обсяги міграції стають порівняно невеликими, близько 34,5–40,1 тис. осіб на рік. Показники прибуття та вибуття населення стабілізувалися і становлять 17,1–20,3 тис. осіб на рік.

Покращення міграційної ситуації у третій період з усіх основних міграційних потоків пов'язане насамперед із покращенням загального соціально-економічного стану області (та України в цілому), початком економічного зростання, поживленням виробництва. Виник попит на трудові ресурси всередині області (насамперед у великих містах), що значно послабило міграційний відтік населення. Одночасно зі стабілізацією соціально-економічного становища, відбулося покращення демографічної ситуації в регіоні. У результаті чого у 2008 р. припинилося скорочення населення, а з 2009 р. чисельність населення почала зростати. Це дає підстави сподіватися на покращення міграційної ситуації і в майбутньому.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Волинська область характеризується переважно негативним сальдо міграції, обсягами міграції близько 30–40 тис. осіб на рік. Міграції суттєво впливають на демографічні процеси області, їх частка у загальному зменшенні населення становить 40,1 %. За особливостями протікання міграційних процесів в останні десятиріччя чітко простежується три періоди: період різкого зменшення (1990–1994 рр.), період стагнації (1995–2003 рр.), період поступової активізації міграційних процесів (з 2004 р.). Питання міграцій населення Волинської області недосить вивчено та потребує подальших детальних досліджень.

Список використаної літератури

1. Джаман В. О. Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти / В. О. Джаман. – Чернівці : Рута, 2003. – 392 с.
2. Западнюк С. О. Ретроспективний аналіз міждержавних міграцій населення України (2000–2007 рр.) / С. О. Западнюк // Укр. геогр. журн. – 2008. – № 2. – С. 46–50.
3. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи : монографія / О. В. Позняк (наук. ред.). – Умань : СПД Сочінський, 2007. – 276 с.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Пирожков С. Зовнішня міграція в Україні: причини, наслідки, стратегії / С. Пирожков, О. Малиновська, Н. Марченко. – К. : Академпрес, 1997. – 127 с.
6. Прицюк Н. Демогеографічна ситуація західноукраїнського пограниччя : монографія / Н. Прицюк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 152 с.
7. Слащук А. М. Міграції населення / А. М. Слащук // Єврорегіон Буг: Волинська область / за ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 1997. – С. 155–158.

Адреса для листування:

43000, м. Луцьк, вул. Потапова, 9,
географічний факультет, кафедра географії,
Тел. (0332) 74-04-17,
e-mail: owl_pugach@rambler.ru.

Статтю подано до редколегії
04.11.2011 р.